

keréknyomok

TÁRSADALMI, ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK		
FENYVESI BOGLÁRKA		
Az Üresség tanítása – A Tanítás üressége A súnjátá és az upája viszonyának áttekintése hínájára és korai mahájána szövegek alapján	3	
NGUYEN THI THANH GIANG		
A koreai és a vietnámi holdújév összehasonlítása mítoszok, legendák, narratívák alapján	41	
CSER ZOLIÁN		
A mozgás szerepe a buddhizmus gyakorlatában	65	
FÓRIZS LÁSZLÓ		
Szemelvények a Páli Kánonból	75	
POROSZ TIBOR		
Testélmények és énképzet a nyugati gondolkodásban	101	
SCHREINER DÉNES		
Thanato-topográfia: a halál színterei	132	
SCHREINER DÉNES		
Hintapoétika		
Egy élménysorozat leírása		140
FÓRIZS LÁSZLÓ		
Dīrghatamas		148
FÓRIZS LÁSZLÓ		
Öt himnusz a Dīrghatamas-ciklusból		182
PROGRAMOK, ESEMÉNYEK		
TUDOMÁNY ÉS MEDITÁCIÓ		
Mindfulness, együttérzés, etika Konferencia és nyári egyetem		203
KRITIKÁK, RECENZÍÓK		
MAU DAS GUPTA		
Women Seers of the R̥gveda		206
JONARDON GANERI		
Attention, Not Self		208
SUMMARIES IN ENGLISH		210

SCHREINER DÉNES

Thanato-topográfia: a halál színterei

A halál minden tapasztalatunk legvégső határa, ám maga nem válhat tapasztalattá. Az úgynevezett haláltapasztalat nem magának a halálnak a tapasztalata, hanem tulajdonképpen élettapasztalat, hiszen a halálból „visszatérő” mindvégig az életen belül maradt. A szó szoros értelmében véve nincs visszatérés a halálból, melynek birodalma azonban nemcsak az időben helyezhető el, hanem a térben is. A halál és az alvilág így nem egyszerűen időbe vetettségünk felől értelmezhetőek, hanem azon helyek felől, melyek tér- és időbeli életvilágunkban létesülnek. Éppen ezért meg kell vizsgálnunk azon tapasztalatainkat, melyek haláltapasztalatként jelennek meg számunkra az életünkön belül. Fel kell kutatnunk a halál helyeit mindennapi test- és tértapasztalataink között, életidőnk ritmikájában, érzéseink, lelki rezdüléseink statikájában és dinamikájában, magányunkban és társas létünkben. A halál e helyeit thanato-toposzoknak nevezve kísérletet tehetünk egy életünket átszövő thanato-topográfia előzetes felvázolására.

„A halál a jelenvaló lét legsajátabb lehetősége” – írja Heidegger a *Lét és idő* 53. §-ában.¹ Ez a legsajátabb lehetőség bár minden tapasztalatunk legvégső határa, ám maga nem válhat tapasztalattá. Az úgynevezett haláltapasztalat ugyanis nem magának a halálnak a tapasztalata, hanem tulajdonképpen élettapasztalat, hiszen a halálból „visszatérő” mindvégig az életen belül maradt. A szó szoros értelmében véve nincs visszatérés a halálból, melynek birodalma azonban nemcsak az időben helyezhető el, hanem a térben is. „A pokol térélmény. A mennyország is.” – mondja Pilinszky.² Pontosabban fogalmazva, a halál és az alvilág nem egyszerűen időbe vetettségünk felől értelmezhetőek, hanem azon helyek felől, melyek tér- és időbeli életvilágunkban létesülnek. Éppen ezért meg kell vizsgálnunk azon tapasztalatainkat, melyek haláltapasztalatként jelennek meg számunkra az életünkön belül. Fel kell kutatnunk a halál helyeit mindennapi test- és tértapasztalataink között, életidőnk ritmikájában, érzéseink, lelki rezdüléseink statikájában és dinamikájában, magányunkban és társas létünkben. A halál e helyeit thanato-toposzoknak nevezve kísérletet tehetünk egy életünket átszövő thanato-topográfia előzetes felvázolására. E vázlat a következőket foglalja magába: az *ekszztatikus haláltapasztalatokat*, vagyis az én önkívületét és a vele szembeállított *eiszztatikus haláltapasztalatokat*, azaz az én önmagába esését; ezek lokalizálódását a *testtájakon* és a *testnyílásokon*, a test kinyílásának és bezárulásának ütemét; végül az *elszemélytelenítést*, az én eltárgyasítását, a szédülés és az érintkezésnélküliség, a lassúság és a nyugalom, az ismétlés és egyformaság, a sötétség és a vákuum jelenségeit.

Amennyiben sikerül e haláltapasztalatainkban a halál „toposzainak” feltérképezése, úgy közelebb juthatunk ahhoz, hogy az életünket behálózó, arra rátapadó halál érintése ismerősebbé és talán lágyabbá is váljon. A következőkben e topográfia-vázlat fő pontjait mutatom be öt lépésben.

¹ Lásd Heidegger 2006: 263, magyarul Heidegger 1989: 448.

² Pilinszky János: *Térek*.

A halál térbeliesítése

Míg a halálnak mint eseménynek, azaz a meghalásnak megvan a maga ideje, ahogy a *Prédikátor könyve* mondja (3,2), addig az alvilágnak és a sírnak megvan a maga helye. Ámde amiképp az alvilág, e tulajdonképpeni nem-hely sem csak topográfiával, de kronográfiával is bír, úgy a halál, e tulajdonképpeni nem-esemény sem csak az idő, hanem a tér összefüggéseibe is beilleszthető. Hadészt, az alvilágot a görög hagyomány egyfelől elhelyezte térben a kozmoszban, hol vertikálisan mint földmélyi, alsó világot, hol horizontálisan mint napnyugati, alkonyi, Ókeanosz-parti szélső világot. Másfelől azonban, ha a homéroszi alvilágjárásokra figyelünk, felismerhetővé válik az alvilág időbelisége is, a benne lévő árnyszerű lelkek, a *pszükhék* idővonatkozása, kimerevített elmúlt-léte, melyből csak a kívülről, azaz a jelenből érkező alvilágjáró tudja őket időlegesen kiemelni. A homéroszi Hadész az emlékezet sötét birodalomná formálódásának mutatkozik, a mítosz az Alvilágot egyszerre helyezi el a térbeliség és az időbeliség, azaz a szoláris topográfia és a kollektív mnemotechnika viszonylatrendszerébe.³

Ámde mi a helyzet Thanatosszal, a halállal, aki eljön értünk ama bizonyos órán, hogy a Hadészba elvigyen? Akinek megvan a maga ideje, *khronosza* és *kairosza*, mely nem áthágható? Vajon a halál kronográfiája mellett, annak takarása mögött megpillanthatjuk-e a halál topográfiáját avagy geometriáját? Lehetséges-e a halál részleges „kiszabadítása” az idő fogságából?

E szabaddá válás egyik – de talán nem egyetlen – lehetséges módja a halál térbeliesítésének elemzése, azaz azon helyek feltárása, melyekben halálunk térbelivé alakítódik, de legalábbis térbeliségként tapasztalódik. Ha halálunkat egy életünket lezáró pillanatként, azaz az idő összefüggésében gondoljuk el, úgy e térbelivé válás az életünk utáni, azt követő időtlen halott-létünket jelenti, azaz időbeli létünk térbelivé merevedését, ahogy a fent idézett mítosz is mutatja. Ám, ha a halált ezzel szemben életünket átjáró, azt folytonosan árnyékoló hatalomnak tekintjük, létünket pedig olyasminek, ami folytonosan ki van téve a halálnak, úgy e térbelivé válás különféle formái már életünkön belül is felmutathatóvá válnak. Márpedig életvilágbeli, úgyszólván mindennapos haláltapasztalataink éppen ezt támasztják alá. Halálunk nemcsak az időbelibe, de a térbelibe is beiktatódik, fizikai és nem-fizikai helyként, toposzként, mely jelenlétünkben képződik. E helyek létesülésének középpontja saját testünk, a következőkben ezt kell szemügyre vennünk.

A hipofizikai testben hordozott alvilág és halál

Testünket szemügyre véve azonban nem egyszerűen a bennünk zajló fiziológiai jelenségekről beszélhetünk, teszem azt a betegségről vagy a sejthalálról, és nem is csak az öregedés kérlelhetetlennek tetsző biológiai folyamatáról, hanem testünk egyfajta *thanatikus tapasztalatóról*.⁴ Lássuk, mi ez.

Egyrészt életünk során nem feltétlenül csak öregedünk az idő múlásával, de olykor megújulhatunk, erőre kaphatunk, bármi is történjék testünk mélyén, e tőlünk elrejtőző sötét bensőben, a minket alkotó szervezet „hipofizikai” belsejében. Merthogy saját testünk nem csu-

³ Lásd Schreiner 2017: 9.

⁴ Érdekes esete mindennek a „hikikomori kiberremeték” életmódja. Lásd erről Horváth Márk és Lovász Ádám írását: <http://veneratio.eu/blog/2015/09/22/horvath-lovasz-antiviralis-viralitas-a-hikikomori-meltatasa/>.

pán a minket körülvevő szerves és szervetlen testektől, a test-tárgyaktól (*Körper*) különböző valóság, azaz saját, megtapasztalt test (*Leib*), hanem rendelkezik egy olyan felszínnel és mélystruktúrával, az érzékelt, megtapasztalható, megmutatkozó és a lappangó, nem-tapasztalható, mélyben húzódo egymásba fonódó kettősségével, mely nem azonos a test biológiailag értett külsejének és belsejének, azaz a bőr, a kifelé irányuló érzékszervek, a külső jegyek illetve a belső szervek kettősségével. Az élményben adott, a megélt test tapasztalati horizontján bőrünk vagy szemünk, vagy bármely más külső, látszólag felszínen lévő részünk rejtettebb lehet számunkra, mint testünk valamely láthatatlan belső része. Saját testünk rejtőzése és megmutatkozása a tapasztalatban ezért nem azonos a pusztán külső és belső fizikai különbségével, így itt a saját testen (*Leib*) belül a testnek egy harmadik fogalmával – nevezzük *rejtőző/megmutatkozó hipofizikai testnek* – van dolgunk.

Másrészt, aki csak egyszer is eltöprengett azon, hogy felakassza-e magát, avagy sem, de átugrott abba a lehetőségbe, hogy mégsem, és nem is fogja megbánni, aki tehát valaha is választotta és nem csak örökölte az életét, az tudja, hogy halálunkhoz nem egyszerűen közeledünk napról napra, de mint lehetőségtől olykor távolodhatunk is. Egy ifjú például közelebb állhat a halálhoz, mint egy meglett ember, legyen az akár saját későbbi önmaga, de nem azért, mert halálos kór támadta meg, hanem mert léte törekenyebb, halálnak inkább kitett, mint az efféle fiatalkori léhaságoktól már távol került társáé.

Elrejtőző és megmutatkozó *hipofizikai testünk* többféle vonatkozásban válhat thanatoposszá. Már maguk a *testtájak* és a *testnyílások* is ilyennek bizonyulhatnak. A szív, a tüdő, az erek, a fej stb. kulcsfontosságú életfunkciókért felelnek, így a halállal is kapcsolatban állnak, az éltető levegő és vér áramlásának, a melegnek és a mozgásnak fenntartói. Köldökünk származásunk, azaz a múltunk/születésünk emlékjele, *mnémeion*, ahogy Platón mondja az androgün-mítosz elbeszélése során,⁵ nemi szervünk a nemzés/szülés emlékjele, azaz jövőnkre irányuló jel. A fent említett szervek pedig az élet és a halál bernünk hullámzásának hordozói, míg e ki- és beáramlás csatornáit a testnyílások, mint például a száj, az orr, a végbélnyílás, a pórusaink, stb. Testünk világra való nyitottságának és önmagába záródásának jelei, az asszimiláció és a disszimiláció, a világ bekebelezésének és a belső folytonos eltékozlásának útvonalai.

Testünk folytonos öneltájtítódása mindazonáltal egyúttal folytonos önelidegenülés is, úgyszólván a test önmagán elkövetett erőszakja, önemésztése, önpusztítása, mely előhívja a test testi idegenségének élményét. Mindez fokozottan jelentkezik olyan nyilvánvaló és kevésbé nyilvánvaló *testtapasztalatokban*, melyek a *halált imitálják*, azok közelébe visznek azáltal, hogy különböző formában idézik meg a test halálát, a kishalált és a nagyhalált, hű társaikkal egyetemben. A halál *hevességét* a fájdalom vagy az orgazmus, *hidegségét* az alvás, a nyugalom, a merevség, *kaotikusságát* a szédülés, az emelygés, a borzongás, *gépiességét* az ismétlődés, a katatónia, érzéketlenségét a zsidadás, *veszteségességét* a testvesztések, mint az ürítés vagy a sírás, stb. A test eme megnyilvánulásai thanatomorfnak bizonyulnak, mivel a halál egy-egy alakját/arcát villantják fel. E testbe ékelt thanato-topográfiát vizuális, auditív és taktilis testtapasztalatok egészíthetik ki, úgy is, mint a testfoltok és testtorzulások látványa, a sóhajtas, a sikoly, a hörgés és a nyögés hangjai, az oszladozó, a nyúlós vagy éppen a jéghideg és mozdulatlan érintése. De ott párállik a halál az elviselhetlenül buja májusi virágillatban vagy a metroaluljárókban árult édességekből áradó dögszagban is. Mindezekben a jelenségekben a testet öltött tudat mintegy előreszalad a halálhoz, hogy közel hozza saját jelenéhez, úgyszólván belefut a halálba, hogy beírja azt a test saját idejébe.

⁵ Lakoma 191a.

Mindezen túl az *előrevetített meghalás*nak is megvan a maga testisége: a széttroncsolódás és a fulladás, a szívverés leállása és a vér szétspriccelése, az égés és a test elolvadása, az áram tetet átjárása vagy a mérgezés mind-mind *megelőlegezeten* átélhető lehetőségei a testnek, akárcsak a csendes elnyugvás, elszenderülés vagy az érzékelés teljes megszűnése.

Az élő test így tulajdonképpen potenciális *holttest*nek bizonyul, hullának, tetemnek, ezt mind az önészlelés,⁶ mind a mások észlelése alátámaszthatja speciális esetekben. Bőrünk ekkor puszta kültakaróként jelenik meg csontvázunkon, megmutatkozván fejünk eredendő koponyaszerűsége, húsunk rothadásba hajlása. És aki már nézett bele egy élete végéhez közeledő ember szemébe, hogy megpillantsa arcában a halált, az rádöbbenhet, hogy mennyire nem magától értetődő, hanem különös és kivételes állapot halálnak kitett testünk időleges étellel teltsége.

Előfordulhat persze, hogy ez a megpillantott halál nem jön el, hanem egy másikká tolódik, mivel emberünk – aki persze mi is lehetünk – felépül bajából. Ez esetben kiderül, hogy arcába egyfajta fiktív jövőt látunk bele, mint a gyermekébe, akit megpróbálunk felnőttként, sőt öregként elképzelni. Vagy fordítva, egy felnőtt arcába beelátjuk gyermekkori arcát, arcvonásai egy fiktív múltat hívnak elő bennünk, ekkor azonban nem a halált, hanem a születést és a világra jött testet pillantjuk meg. Soha meg nem érkező imaginárius jövők, soha jelen nem volt imaginárius múltak egyaránt megcsodálhatóak bármelyikünk arcában és testében, mivel egész lényünk olyan helyszínek bizonyul, melyet keresztül-kasul átjárnak a valós és nem-valós idők. A test tehát olyan *kronotoposz*, melyre saját maga holttestként vetheti árnyékát.

Eksztatikus és eiszzztatikus haláltapasztalatok

Hüpnosz és Thanatosz, Erósz és Thanatosz, Hadész és Dionüszosz, a Halál és az Akárki – a mitológiai-vallásos és a filozófiai-tudományos spekulációk csinos kis párokba rendezték e hatalmakat, hogy aztán előttünk és bennünk járják el szépséges-szörnyű táncukat.

Az előzőekben a halált a testtapasztalat horizontján vettük szemügyre, most ezekből kiindulva rátérhetünk az érzésekre és élményekre, az életet átszövő haláltapasztalatokra. Az én önmagából kilépése, különféle önkívületi állapotai – mint azt megannyi hagyomány tanúsítja – egyfajta megsemmisülés- és halálélményt jelenthetnek, melynek során az ént hordozó tudat helyébe más hatalmak lépnek, illetve az én – sajátos tágulása eredményeképp – egy rajta túlnyúló, őt magába foglaló egészlegességben oldódik fel. Mindezt *eksztatikus-dionüszoszi haláltapasztalat*nak nevezhetjük, melybe olyan különféle jelenségek tartozhatnak, mint a megvilágosodás, a misztikus egyesülés/eltelés istennel, az elragadtatottság, az inspiráció, az alkotóerő tetőződése, a kéj eszeveszett kiáltásai és testben végighullámzó görcsei. De olyan tisztító jelenségek is, mint az örült őrjöngése, a düh, az erőszak tombolása vagy éppen a részegség és más revelatív toxikus állapotok. Közös ezekben az életerő végsőkéig fokozódása, sőt hipertrófiája, a közvetlen közelség, a gyorsaság, a száguldás tapasztalata, melynek során

⁶ Ósrégi tapasztalat, hogy a tükörbe pillantva a halál néz vissza ránk: „És persze látni már, nincs messze a halál, látom a tükörben, visszánéz rettenet”- dalolja a Csókolom zenekar az *Induló* című számában. Hans Belting pedig arról ír, hogy a tükörben mozdulatlaná válva maszkká dermed, halottá válik az arc, mellyel szemben a festészet történetének számos képviselője (Caravaggio, Rembrandt, stb.) lázadt fel különféle típusú önarcképekkel. Lásd Belting 2018: 236.

az ént rabul ejti e halálos iram, és ön maga végső kiteljesedését a megsemmisüléstől reméli. A mámor energiától duzzadó, önmagunk és mások szétszaggatására csábító állapota, a mindent magunk mögött hagyó vad rohanás a létezésben, előreszaladás az időben, mintegy a világ le hagyása.

Ám mindez csak az egyik oldal. Az én nem csak kitágulhat, de olykor önmagába is húzódhat, magába eshet, hogy ebben az önelvesztő mozgásban szintén a halált tapasztalja meg. Az én ilyen kontrakcióit, önmagába roskadásait *eiszztatikus-dionüszoszi haláltapasztalat*nak nevezhetjük, mely alá a félelem és a szorongás, az unalom és a szégyen vagy éppen a mámort követő deprimált toxikus állapotok, mint a másnaposság és a csömör sorolhatóak. A sebességgel szemben itt a lelassulás dominál, a nyomottság, a lanygulás, az én megdermedése a passzivitásban, a lefagyás és a hervadás, a létezésünk alapjait érintő kimerültség. Az érzékek ekkor kiélesednek, a világ úgyszólván megáll, hogy az észlelés és a révedező figyelem tiszta tárgya legyen. A világra emelt tekintet kihullik a világba szövöttségéből, ezért úgyszólván halottá válik, az én a léten kívüliséget éli át, az elszigetelődést, a világból való kiesést. Az érzékelés felerősödik a világgal összekötő, abban feloldást nyújtó más életfunkciók és viselkedések rovására. A folyamat tehát éppen ellentétes mozgást ír le, mint a mámorban. A lét átélhetetlenné válik, mintha az én számára benyújtanák a számlát, amiért az *eksztázis*-ban túlnyúlt önmagán. A képpé merevedett világ aztán lassan elmozdul a legyengült éntől és fokozatosan távolodni kezd, az idő utoléri őt és az önkívületben le hagyott világ elhalad mellette. Az *eiszttázis*ban a tudat elmúltságot, jelenlévesztését tapasztal, saját alvilágába való alámerülését. Mi több, nem egyszerűen eltávolodik a világ tőle, hanem az én a mindentől távoliságot/távolodást éli át, radikális kívül-létet, ha tetszik, feloldhatatlan metafizikai magányt. Az *eksztázis*ban kitáguló terek most összeszűkülnek és az éntre dőléssel fenyegetnek, maga a térbeliség is összeomolhat körülötte, saját testét minden oldalról, szinte sejt szinten összeszorítottan érezheti. Egyfajta lárvá-állapot jön létre, kísérteties maszkszerűség, ám szemben az *eksztatikus* halállal itt az én *dionüszoszi* maszkszerepe miatt nem az önfelelt-boldog üresség, hanem az önmérsztő-rémisztő semmi lapul.

Az *eiszztatikus* haláltapasztalatoknak megfeleltethető a test kapcsán említett *előrevetített meghalás* azon módja, mikor az én fokozatosan, ám feltartóztathatatlanul kiesik az életből. Nem egyszerűn az öregedés vagy a betegség, hanem az én permanens elsorvadása, mintegy világból való kihalása révén. Ezzel szemben az *eksztatikus* haláltapasztalatok gyors, úgyszólván hirtelen halált idéznek meg, mintegy az én belehalását a világba egyetlen halálugrással. Aki ugyanis már nem csak kötelet vett a nyakába, de a mélységes mélybe is bepillantott, az nem attól fél, hogy beleesik a szakadékba, hanem attól, hogy beleugrik. Mert ő maga a szakadék.

S ha már Kierkegaard és Sartre szellemét megidéztük e helyen, hadd utaljunk a szorongás kapcsán az előbbi által kidolgozott *démoni* fogalmára. Ennek komponensei között megtalálhatóak a *zárkózottság*, a *váratlanság* és a *tartalatlanság* fogalmai, azaz csupa olyan kategória, melyek összekapcsolhatóak a haláltapasztalatok fent említett formáival.⁷ Így mondható, hogy a *dionüszoszi* mellett a *démoni* fogalma egyesítheti magába az *eksztatikus* és *eiszztatikus* jelenségeket, ebből kiindulva pedig lehetőség nyílik a halál *dionüszoszi-démoni kategóriarendszerének* és fogalmiságának kidolgozására, vagyis olyan thanato-topográfiai struktúrák megalkotására, melyek alkalmasak e fent említett tapasztalatok rendszerezésére

⁷Lásd Kierkegaard 1993: 139.

és a megismerés rendjébe illesztésére. E struktúrák a fent említetteken túl tartalmazhatják még a *távolságtartás* és az érintkezésnélküliség, a *folyamatosság tagadása* és a *körvonalak feloldódása*, az *ismétlés* és az *egyformaság*, az *üresség* és a *sötétség*, stb. fogalmait is.

A szadista-mazochista eltárgyasítás és a megsemmisülés-élmény, az élőhalott

Most rátérhetünk a személy halálos eltárgyasítására. „Meghalok, hogy ha rám nézel!” – énekelte az örökbecsű Dolly fénykorában, hiszen a tekintettel ölni lehet, még ha e tekintet vágytól áthatott is, meglehet, akkor csak igazán. Ám az eltárgyasítás még erőteljesebb esetei azok, mikor helyettem beszélnek, gondolkodnak, éreznek, vágyakoznak és így tovább. Például kiállítanak középre és megmutatnak az engem bámulóknak. Rólam beszélnek, fölöttem és nem szólalhatok meg. Nem haltam meg, mégis halott vagyok. E nagyon is hétköznapi megsemmisülés-élményekben az én testi jelenlétében, testén keresztül történő tárggyá tétele, tehát személyes jelenlétét elrabló meggyilkolása megy végbe, még akkor is, ha nem történik fizikai erőszak, ha úgyszólván nem történik semmi, netán kifejezetten a csodálat tárgyává válik az én és az ő teste a halál e panoptikumában. Az egyes szám harmadik személlyé dermesztés leggyakoribb közege ugyanis éppen a *beszéd* és a *tekintet*, a logosz bennük osztja fel a világot dia-logikus és mono-logikus struktúrákra. A megszólalási lehetőség megvonása úgyszólván elvonja a levegőt az éntől, fulladást hoz létre, ájulásszerű állapotot, mely a kiszolgáltatottság és a szégyen nem-morális, hanem ontológiai állapotát teremti újra. Hiszen még ama bizonyos fügefalevél is fürkésző tekintetet feltételezett, mely mindent látva keresztülhatolt rajta, hogy alatta beszédével és tekintetével elkövesse az első erőszakot.

A másik tekintetének és szavának való kitettséget és az elszemélytelenítés fenti formáit nevezhetjük – Sartre nyomán, ám tőle némiképp eltérő módon⁸ – a *test/személy szadisztikus-mazochisztikus tárggyá tételének*. Az eltárgyasító-megsemmisítő cselekvés, például a test közszemlére bocsátása, az arcba tolakodó kamera vagy éppen a szóhoz nem engedő beszéd egyfajta vákuumként működik, mely kiszippantja az énből annak „esszenciáját”, hogy aztán e kinyert tartalom felett kénye-kedvére rendelkezessen. A kipreparált-megsemmisített személy kifejezéstelen, üres tekintete végső soron az élőhalott én tekintete. A saját jelenvalóságát élvező erőszaktevő logosz mámoros ekstázisa a vele szemben hallgatásra kényszerített másikat mozdulatlanságra, bénultságra ítéli, melyben az jelenlétének elvesztését tapasztalja.

A halál transzcendentalitása és a nem-lét lehetetlen vágya

Végül néhány gondolat a horizontról. Az emberi létező nem csupán a halálig fut előre, de a saját halála utáni világhalálathoz is, mint ahogy visszafut, ha már ernyit futkorászik, saját létezése kezdete elé is. Az ember számára soha nem tapasztalható, ámde tudatában mégiscsak megjelenő saját *utóélete* és *előélete* két olyan megtapasztalhatatlan életet jelentenek, melyek mintegy horizontot képeznek a kettő között telő „köztes élete” számára. Születésével előlép a nem-létből a létbe, a még nem aktuális, de potenciális jelenlétebe, halálával pedig átlép az elmúltba, a jelenlét lehetetlenségébe. E két „sajátélet” és az azzal adódó két világ, azaz a születésem előtti és a halálom utáni lét olyan eredeti tudattartalmak, melyekkel a múltból szóló történelmi

8 Vö. Sartre 2006: 435.

tudástól vagy épp a jövőre vonatkozó tudományos előrejelzésektől függetlenül rendelkezünk. Saját életemből bomlanak ki az *előttem* és az *utánam* fenoménjei, melyeket tapasztalatilag soha nem adódó, azaz soha-meg-nem-jelenő lehetőségeként kell szemügyre venni. Imaginárius sajtóidők ezek, hasonló *kronotoposzok*, mint amikről a test kapcsán volt szó. Tudatbeli megjelenésük az életben megtapasztalható halál- illetve születésemények mellé állítható.

Tudatom ugyanis nem rendelkezik biztos tudással arról, hogy túl fognak élni, hogy van utánam folytatás, mert a halálom után is lesz világ. Szubjektíve ezek nem teljesen bizonyosak, hiszen létünk radikális egyszerűsége nem ad lehetőséget sem az előtte, sem az utána leellenőrzésére vagy kipróbálására. Persze a másokkal való analógia és a józanészt megalapozó közös tudás mindkettőt határozottan sugallja, így a saját életidőt a világidővel azonosító „temporális szolipszizmus” az abszurditás határát súrolná. A fontos itt számunkra azonban nem a józanész vagy a tudomány álláspontja, azaz nem valamiféle lehetősége szerint igazolható tudás, hanem az én sajátos sejtelve a létét körbevevő saját nem-léteiről és azokról a világokról, melyeknek ő nem része. E sejtelmékből adódó tudattartalmakkal való rendelkezés ugyanis kétségtelen faktum. A halál topografikus megközelítése pedig megmutatta, hogy életben belüli haláltapasztalataink, megsemmisüléseink ilyesfajta előttiséggel és utániséggel rokoníthatóak, vagyis a világból való távozás és a világba való meg nem érkezés tapasztalatával. A szubjektum e tapasztalatokban úgyszólván saját maga utóéletének, túlélőjének bizonyul, ahogy saját maga előéletének, létre sóvárgó előrenyúlásának.

Adódik azonban két megválaszolhatatlan, ámde kikerülhetetlen kérdés, mely közül az egyik az után-ra, a másik az előtt-re irányul. Az első így hangzik: lehetséges-e, hogy saját létem is csupán utóélete egy engem megelőző világ létezőjének? Vérségi, etnikai, nyelvi, kulturális és egyéb eredetemen kívül talán rendelkezem egy ilyen háttorzongató leszármazással is? Ahogy Ady írja: „én nem tudom, / Ki vagyok, éltem-e, élek? / Valakinek neve vagyok / Vagy örököse egy halott / Szomorú nevének?”⁹

A másik kérdés ezzel szemben mortalitás helyett a natalitást veszi célba. „A legjobb meg sem születni” – mondja a Kar Szophoklész *Oidipusz Kolónoszban* című óregkori drámájában,¹⁰ s e „szilénoszi bölcsességet” visszahangozza a *Prédikátor könyve* (4,3) vagy az apokrif *Ezdrás apokalipszise* is.¹¹ „Jó, hogy Nirvána vár. Jó, hogy nem fogok lenni” – énekli Vig Mihály néhány ezer évvel később.¹² A megszületettség, vagy, ha tetszik, a világba-vetettség varázslatba ejtő traumája ugyanis arra készítheti a tudatot, hogy saját radikális nem-léte lehetőségén és eme lehetőség lehetetlenségén eltöprengjen. A nem-lét vágya nem feltétlenül halálvágy, hanem a meg-nem-születettségbe menekülés vágya, hiábavalóságának tudatával párosulva. Hiszen az ember számára létével együtt adódik annak lehetetlensége, hogy már semmilyen értelemben ne legyen. E minden lehetetlenségek lelegehetlenebbike a halállal szembenező emberi létezőt elzárja a teljes semmisség, azaz a világban semmilyen nyomot nem hagyás lehetősége elől. A második kérdés épp erre irányul: mi készítheti mégis és hogyan tudja egy létező saját totális nem-létét elgondolni?

Ha ugyan képes rá.

⁹ Ady Endre: *A föltámadás szomorúsága*.

¹⁰ 1224–1227. sor. Vö. Bakkkhülidész: *V. epinikion*.

¹¹ Lásd Vanyó 1988: 60. Mint ismeretes, Nietzsche *A tragédia születésében* e szilénoszi bölcsességből bontja ki az antik görögség pesszimista világlátását és az ezt feloldó tragédia születését is. Lásd Nietzsche 1999: 35–36, magyarul Nietzsche 1986: 37–38.

¹² A Balaton zenekar *Kész az egész* című számában.

Irodalom

Belting, Hans 2018. *Faces – Az arc története*. Budapest: Atlantisz.

Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest: Gondolat.

Heidegger, Martin 2006. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Kierkegaard, Søren 1993. *A szorongás fogalma*. Budapest: Göncöl.

Nietzsche, Friedrich 1986. *A tragédia születése*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Nietzsche, Friedrich 1999. *Sämtliche Werke 1.: Die Geburt der Tragödie, Unzeitgemäße Betrachtungen, Nachgelassene Schriften 1870–1873*. München, Walter de Gruyter, hrsg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari.

Sartre, Jean-Paul 2006. *A lét és a semmi*. Budapest: L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék – Magyar Filozófiai Társaság.

Schreiner Dénes 2017. *A mítosz filozófiája. Tanulmányok az örületről és a rettenetről, a felejtésről és a halálról*. Budapest: L'Harmattan.

Vanyó László (szerk.) 1988. *Apokrifek*. Budapest: Szent István Társulat.